

KÖLEMÉNYEK

Teleki Géza és Keresztury Dezső a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén (1944-1946)

MOLNÁR KÁROLY

1944 szeptemberében a szovjet csapatok átlépték a magyar határt, és ezzel megkezdődött a II. világháborús szerepvállalásunk befejezése. December 22-én Debrecenben Ideiglenes Nemzeti Kormány alakult, amely 28-án semmisnek nyilvánította a Németországgal kötött szerződéseket, hadat üzent Németországnak, és 1945. január 20-án Moszkvában fegyverszünetre lépett a szövetséges hatalmakkal. A szerződés érvénytelennak nyilvánította a bécsi döntéseket, s az ország határát az 1937 decemberi állapotnak megfelelően jelölte ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) vezetésére Teleki Géza kapott megbízást, aki erre ebben az időben a legalkalmasabbnak látszott, tekintettel a katolikus egyház vezetőivel és a hercegprímással, Mindszenty Józseffel való kapcsolatára, ugyanakkor szakmai tekintélyére és a Magyarország átállási kísérletének előkészítésében játszott szerepére is. Vitathatatlan, hogy Teleki óriási feladatra vállalkozott, hiszen minisztériuma az egyik legnehezebb, legbonyolultabb ügyet kapta: az oktatás újraindítását, az 1944/45-ös tanév befejezését és a tanügy demokratikus áthangolását. Ezek igényében a reformtörekvései elsősorban a tanügyigazgatás újjászervezését, a tantervek és tankönyvek felülvizsgálatát, a Tankönyv Bizottság és a hiányzó Tankerületi Közoktatási Tanácsok felállítását, az iskolai rendtartás korrigálását, valamint tanári tájékoztató öszszejevetelek tartását határozták meg.

Teleki a felszabadult országrészek közoktatásügyi igazgatásának megszervezéséről szóló rendeletét a Magyar Közlöny 1945. február 10-i számában adta ki. A rendelet a tankerületek területi beosztását az 1935. évi VI. tc. I. §-a szerint határozta meg, így az ország területén nyolc tankerület felállítására került sor.

1945. február 26-i dátummal jelent meg a VKM 1944/45. iskolai évet szabályozó rendelete, március 1-jén pedig az általános utasítás, amely a tanév oktató-nevelő munkájának legalapvetőbb tartalmi kérdéseiben foglalt állást, és adott figyelemre méltó utasításokat. E rendelkezés az igazgatók és a nevelők számára a korábbiaknál nagyobb önállóságot helyezett kilátásba, s az iskolák vezetőit öntevékenységre ösztönözte. Felhívta a tantestületek figyelmét az iskola munkájának minél teljesebb és tökéletesebb biztosítására, arra, hogy valamennyi tanuló folytathassa a harcok miatt megszakított tanulmányait. Külön pontban foglalkozott azoknak a diákoknak a problémáival, akik a falusi tehetségmentő mozgalom segítségével jutottak be középiskolákba: *„nemzeti érdek követeli, hogy ezeknek az ifjaknak tanulása*

a lehetőségekhez mértén zökkenőmentes legyen”, s az ilyen tanulók anyagi nehézségeik miatt ne kerüljenek hátrányos helyzetbe.

Az utasítás pontjaiból érdemes néhányat külön is kiemelnünk.

Az 5. pont megerősítette az 1944/45-ös tanév szabályozásával kapcsolatban hangoztatott nevelési feladatot, *„a világnézeti áthangolás demokratikus szellemét”*. Ezt követően előírta, hogy *„le kell küzdeni a kaszt szellem, a faji és felekezeti gyűlöletet, a vak tekintélyimádat minden formáját. Az ifjúságot élő közösséggé kell szervezni, és minden körülmények között meg kell szüntetni az ’úr-szegény’ elkülönítést. Az iskolai értékelés egyedüli alapja az egyéni teljesítmény értékfoka lehet. A szellemileg értékes szegény sorsú tanulók támogatása minden iskolai közösség elsőrendű kötelessége”*.

A 8. pont a megváltozott társadalmi és politikai igényekhez való nevelés átalakításával foglalkozott. *„Az új nevelésnek az új társadalmi és politikai világnézet követelményeihez kell igazodnia. Minden nevelőnek tisztában kell lennie azzal, hogy nemzetünk életének egyik legjelentősebb átalakulásán megyünk keresztül, amely hasonlíthatatlanul maradandó változásokat fog hozni, mint az 1918. évi.”* A továbbiakban arról olvashatunk, hogy valamennyi pedagógusnak önvizsgálatot kell tartania, s véglegesen szakítania azzal a társadalmi rendszerrel, amely sok hazugsággal, imperialisztikus ábrándjával és kiáltó szociális igazságtalanságaival, vétkes német büvöletével, a faji kérdés egyoldalú felfogásával, a keresztény jelző értékeinek lejáratásával romlásba döntötte hazánkat.

A 9. pont az ifjúsági szervezet kérdésével foglalkozik. 1944 december elején Debrecenben megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ), amely az ifjúságot egyetlen egységes demokratikus szervezetbe kívánta tömöríteni. Az iskolák, a tantestületek többsége ezt nem támogatta, és nem is engedélyezte, hogy a tanulók bekapcsolódjanak az ifjúsági szervezet munkájába. Amikor Teleki erről tudomást szerzett, január 25-i interjújában úgy nyilatkozott, hogy rövidesen lehetségessé válik a tanulóifjúság MADISZ-ba belépése, és ehhez kérte a tanári kar segítségét. Az utasítás már ennek szellemében intézkedett, bár óvta a tanulóifjúságot az idő előtti pártpolitikai harcoktól, a politikai életben való cselekvő részvételtől, de a demokratikus ifjúsági mozgalomba való bekapcsolódást szükségesnek tartotta.

A 10. pont az egységes nevelői eljárások kialakítására ösztönözte a pedagógusokat, és szükségesnek tartotta, hogy a tantestületek a felmerülő kérdések, problémák megvitatására, megtárgyalására minél gyakrabban tartsanak összejöveteleket. Ezt követően a főigazgatóságokon keresztül – a pedagógus szakszervezetek és a nemzeti bizottságok közreműködését is kérve –, a nevelői kar átképzésének, szakmai és pedagógiai továbbképzésének megszervezéséről, tanfolyamok beindításáról intézkedett. A továbbiakban a tankönyvhiányra, a meglévő tankönyvek negatívumaira hívta fel a figyelmet, majd az utasítás további részében a honvédelmi ismereteket kiiktatta a tantárgyak közül, megtiltotta a Magyar Hiszekegy mondását, kívánatos-

nak tartotta az orosz nyelv tanításának megkezdését a közép- és középfokú szakiskolákban, s elrendelte a vallásoktatás korábbi keretek közti folytatását.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 9-én költözött Budapestre. Teleki május 28-án tette közzé a minisztérium első ügy- és személyzeti beosztását, (a múlthoz képest erősen csökkentve az ügyosztályok és tisztviselők számát), majd 1945. június 28-án a nemzeti bizottságokhoz intézett körrendeletében közölte, hogy a tanügyigazgatást az egész ország területén átvette.

A fent vázoltak közben egyre több kifogás merült fel a miniszter tevékenységével kapcsolatban. Ezek a bírálatok főleg a szakszervezetek, a nemzeti bizottságok, a radikális pedagógusok és pártfunkcionáriusok részéről hangzottak el, amelyek jogossága az esetek többségében megkérdőjelezhető. Vitatható, mert 11 hónap alatt egy lerombolt, kifosztott országban, melyben új rend volt születőben, aligha lehetett többet felmutatni. Kár, hogy a miniszter egyáltalán nem reagált a bírálatokra, és ezzel maga is hozzájárult az elmarasztaló ítéletekhez. Sajnos, egyes nyilatkozatai is rontottak helyzetén. „*Én tulajdonképpen, hogy őszinte legyek, részleteiben nem is tudom megmondani, mit is akartam*” – vélekedett a Köznevelés 1945. november 15-i számában. (Elég lett volna, ha csak az előzőekben leírtakra hivatkozik!) A tanügyigazgatásra kevésbé felkészült, ugyanakkor a politikai csatározásokhoz nem szokott Teleki a támadások tüzeiben végül is elhitte, hogy mindaz, amit tett, kevés, és ezért távoznia kell. Biztos, hogy a konzervatív miniszter korszakos oktatási reformra egy percig sem gondolt, viszont az is tény, hogy a legfontosabb feladatokat, például a tanév befejezését (osztályozó, érettségi vizsgák, tanerőpótlások), a tanügyigazgatás újjászervezését, a minisztérium felállítását – az adott körülmények között – sikeresen megoldotta, ugyanakkor az 1945/46-os tanévet a lehetőségekhez képest előkészítette, és ennél többre nem is volt hivatott.

Teleki minisztersége idején, 1945. augusztus 16-án – kemény viták eredményeként – készült el az Ideiglenes Nemzeti Kormány legjelentősebb közoktatás-politikai dokumentuma az egységes nyolc osztályos általános és ingyenes iskoláról. (66506/1945. ME. sz. rend.) A rendelet értelmében 1945 szeptemberétől meg kellett nyitni az általános iskola I. és V. osztályát, és fokozatosan megszüntetni az elemi népiskola I-VIII osztályát, a polgári iskolát és a gimnázium négy alsó osztályát. Az új iskolatípus célja az volt, hogy felszámolja a magyar iskolarendszer zsákutca jellegét, hogy valamennyi településen a tanulóknak egységes művelődést biztosítson, és ez által az arra érdemesek számára megnyissa a továbbtanulás lehetőségét.

Az iskolareformmal összefüggésben egyre többen követelték, hogy a kormány szervezett keretek között segítse elő azoknak a dolgozóknak a továbbtanulását, akik a múltban iskolai végzettséget önhibájukon kívül nem szerezhettek. Egyes helyeken öntevékenyen „szabadiskolát”, „esti munkás középiskolát” szerveztek rövidebb szorgalmi idővel, máshol előkészítő tanfolyamra toborozták a fiatalokat. 1945 nyarán már nem csak egyes iskolák, de valamennyi demokratikus párt – pártközi értekezleten elfogadott határozat alapján – javasolta a miniszterelnöknek, hogy

intézményesen tegye lehetővé a dolgozók közép- és középfokú iskolákban való továbbtanulását. Mindezek hatásaként az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11130/1945. ME. sz. rendeletével – aláírói között szerepelt Teleki Géza is –, létrehozta az iskola-rendszerű felnőttoktatást. A rendelet végrehatása már egy másik miniszterre várt, (Keresztury Dezső aláírásával 1946. február 7-én jelent meg), ugyanis Teleki Géza az 1945. november 4-i választások után nem vállalt kormánytiszséget, és távozott a politikai életből is.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után, a november 15-én alakult Tildy-kormányban egy parasztpárti politikus kapott helyet a VKM élén, Keresztury Dezső. Nem kevesebb feladat várt rá, mint a tanügy megkezdett demokratikus átalakításának folytatása, ugyanakkor az iskolán kívüli népművelés felkarolása, hálózatának kiépítése, és ez által az ország műveltségi állapotának előbbre vitele. Miniszteri tevékenysége abban az időszakban volt, amikor már a politikai élet felszínén mutatkozó egység mély ellentéteket takart. A győztes pártok konszenzusa csak látszólagos volt, amit a művelődéspolitikában is figyelembe kellett venni, mert a kabinet valamennyi lépése a koalíciós egység megmaradásának próbakövet jelentette. Keresztury, e nagy műveltségű, a magyar kultúra valamennyi területét jól ismerő politikus ebben a helyzetben a minisztérium vezetésére alkalmasnak bizonyult. Az a 16 hónap, amit a tárca élén töltött, gyors és gazdag eredményeket hozott, ami elsősorban annak köszönhető, hogy művelődéspolitikájában, ugyanakkor a legaktuálisabb kulturális kérdésekben a különböző irányzatok között szintézist tudott teremteni. *„Hitet kell tennünk a magyar politikai és gazdasági élet reformja után a magyar művelődés alapos és teljes reformja mellett.”* – hirdette már az 1945. április 25-én tartott A mai magyar művelődéspolitikai irányelvei című előadásában. Ezzel a programmal – amihez minisztersége idején is hű maradt –, az akkori Magyarországon a kommunistáknak, szociáldemokratáknak, kiscgazdáknak, de valamennyi demokratikus erőnek egyet kellett értenie. Viszont az is igaz, hogy a „legáltalánosabb” kérdésekben a pártok között (1946-ban) lényegi nézetkülönbség nem volt, sőt Keresztury egyházakkal kapcsolatos álláspontja is – a politikai erők többsége számára – elfogadhatónak bizonyult. Az volt a felfogása, hogy a „feudális egyházak” helyébe „szociális egyházak” lépjenek, ami által az egyházi iskolák munkája is megújodik.

Keresztury minisztersége idején jelentősen előrehaladt az általános iskolai reform megvalósítása, a felnőttoktatás szervezetének kiépítése, az új tankönyvek megírása. Kiadták az általános iskola első tantervét. Létrejöttek a szülői munkaközösségek, az állami népiskolai gondnokságok megszüntetésével pedig az iskolák igazgatói elsőfokú tanügyi hatósággá léptek elő. Megtörtént a tandíjrendszer demokratikus reformja, rendeződött a nemzetiségi tanulók oktatása, és széleskörű szabadművelődési mozgalom bontakozott ki.

Az általános iskola teljes tantervét az 1946. július 6-i 75000/1946. VKM sz. rendelet tette közzé. Fogyatékoságai (maximalizmusa, tantárgyi aránytalanságai) el-

lenére is figyelmet érdemel, mert korszerű pedagógiai elvek alapján készült: lehetővé tette az egyéni hajlamok kibontakozását, bevezette a választható tantárgyak rendszerét és törekedett a munkáltató oktatásra.

1946 márciusában a VKM elkészítette a nemzetiségi iskolák szervezésével kapcsolatos új jogszabályát. (330/1946. ME. sz.) Amíg korábban a nemzetiségi tanítási nyelv bevezetését, illetve osztályok felállítását a szülőknek kellett kérnie, addig e rendelet kötelezővé tette, hogy mindazokon a helyeken, ahol meghatározott számú, egy nemzetiséghez tartozó tanköteles volt, iskolát (osztályokat) kellett felállítani. 1946-ban az itt tanító pedagógusoknak tanfolyamokat szerveztek, majd kiadták a nemzetiségi oktatásának óratervét. Mindez annak ellenére történt, hogy az 1945 utáni szlovák-magyar lakosságcserevel és a németek kitelepítésével töredékére zsugorodott a nemzetiségi lakosság aránya.

A minisztérium feladatainak gyors és sikeres végrehajtásához jelentős segítséget kapott az 1945. április 19-i 1140/1945. ME. sz. kormányrendelet nyomán július 19-én alakult Országos Köznevelési Tanácstól, amely az Országos Közoktatási Tanács (1871) és az Országos Felsőoktatási Tanács (1936) hatáskörét vette át, mint a VKM tanácsadó szerve. E szervezet, melynek elnöke a Nobel-díjas biológus, Szent-Györgyi Albert volt, különös hangsúllyal kezelte a tankönyvek felülvizsgálatát, a VKM által 1946-ban meghirdetett általános iskolai tankönyvpályázatot, a tantervek kialakítását. (A Tankönyv Bizottság élén Sík Sándor, az MTA/Magyar Tudományos Akadémia tagja, piarista rendi egyetemi tanár állt.)

A középiskolai reformok elsősorban nem szervezeti, hanem tartalmiak voltak, amelyek a természettudományos tárgyak fontosságát, a szakképzés előtérbe állítását jelezték, ugyanakkor némelyike az érettségihez jutás megkönnyítését, és ezzel a továbbtanulás lehetővé tételét szolgálta. A szabályrendeletek többségének kiadása inkább 1947-re tevődött át, és ezek már egy egységesebb középiskolai rendszer létrehozását célozták meg. Átfogóbb középiskolai reformra csak 1949-ben került sor, amikor az általános iskolák első nyolcadikosai befejezték tanulmányaikat.

Keresztury miniszterségével kapcsolatban a magyar felsőoktatás két jellegzetességére figyelhetünk fel. Az egyik a hallgatói létszám növekedése, a másik az oktatás tartalmi átalakítására tett kísérletek, amelyek háttérben – különösen a humán tudományokban –, már világnézeti tendenciák is meghúzódtak. Az új értelmiség nevelésében kitűnt az 1946-ban nagy lendülettel induló népi kollégiumi mozgalom, amelynek előde a kitűnő néprajztudósról, Györffy Sándorról elnevezett kollégiumban már a háború előtt is jelentkezett, s amely elsősorban a parasztszármazású fiatalok továbbtanulását segítette. E mozgalom vezetői a népiességet és a marxizmust igyekeztek ötvözni, s éppen ezért kezdetben segítséget kaptak a Magyar Kommunista Párttól éppúgy, mint a Nemzeti Parasztpárttól. A népi kollégiumok több mint tízezer értelmiségit indítottak újukra, akik köréből számos, később közismert tudós, szakember, művész, közéleti személyiség került ki. (A Népi Kollégiumok Or-

szágos Szövetsége /NÉKOSZ - a népi kollégiumokat összefogó szerv/ 1946. július 16-án alakult.)

Keresztury miniszterségével kapcsolatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szabadművelődésben betöltött szerepét sem, amely mellé felsorakoztak mindazok, akik a demokrácia elvével és eszközeivel a nemzet ügyét kívánták szolgálni, azaz a társadalom műveltségének emelését, a szellemi földosztást. Durkó Mátyás A szabadművelődés korszaka Debrecenben című munkájában erről a következőket írja: *„Nem volt más választás, mint arra a liberális álláspontra helyezkedni, hogy minden demokratikusan engedélyezett párt, társadalmi szervezet, kulturális egyesület – beleértve még az egyházakat is –, szabadon, öntevékenyen szervezhesse a saját arculatú kulturális életét.”* A művelődés kérdésében tehát zöld utat kaptak a különböző világnézeti alapokon álló pártok és társadalmi szervezetek, ha a társadalmi haladás ügyét össze tudták kapcsolni a magyar demokrácia művelődéspolitikájával.

Ez az össznépi mozgalom több volt, mint a népfőiskolák, tanfolyamok, művelődési estek tömeges megjelenése a magyar kultúrában, falvakban és városokban egyaránt. Ez a mozgalom teljesen átalakította az egész iskolán kívüli művelődést, melynek tartalmi gazdagságához az is hozzájárult, hogy felsorakoztak mellé a haladó értelmiségiek: egyetemi tanárok, írók, művészek. Említhetjük például Sebestyén Gézát, az Országos Széchényi Könyvtár helyettes főigazgatóját, Lengyel Balázs író, Orbándy Gyula irodalomtörténész, Vidács Aladár, Tárnok János kiváló filmszakembereket, vagy a Szabad Művelődési Főtanácsban Karácsony Sándor professzor közvetlen munkatársát, a zenetudós Ujfalussy Józsefet, a Zeneművészeti Főiskola rektorát, az MTA alelnökét, továbbá Illyés Gyulát, aki a Népi Művelődési Intézetet irányította.

Keresztury a fent vázolt eredményei ellenére is hamarosan a baloldal támadásainak kereszttüzébe került. A munkáspártok mindenekelőtt azt vetették a szemére, hogy nem küzdött kellő eréllyel az oktatásügy területén tapasztalható „reakciós törekvések” ellen, és követelték a VKM és a tanügyigazgatás radikális megtisztítását a Horthy-érában exponált személyektől. Az SZDP (Magyarországi Szociáldemokrata Párt) ezen túlmenően a konzervatív nevelői karral szemben is határozottabb fellépést sürgetett, amelyhez az MKP (Magyar Kommunista Párt) májusi, júniusi kampányával elsősorban a katolikus iskolák miatt kapcsolódott. A Szabad Nép például egyenesen katonai erődítményekként tüntette fel az egyházi iskolákat. 1946 őszén a kommunista párt – nyíltan az egyházak korlátozása céljából –, már a tankönyvkiadás állami monopóliumát követelte, egyben élesen bírálta Kereszturyt is az új tankönyvek lassú megjelenéséért. Az MKP véleményét az oktatás legfelső irányításáról a párt III. kongresszusán Rákosi Mátyás a következőkben összegezte: *„A demokrácia még nem kezdte meg a közoktatás új, valóban népi alapokra történő építését, sőt helyenként megállapítható, hogy egyben-másban a Horthy-rendszerhez képest is visszaestünk. Az iskolákban, különösen a középiskolákban a reakciós szellem ha lehet, még erőteljesebb, mint akkor volt, amikor Hóman vezette a kul-*

tusztisztvisztériumot.” Hasonló tartalmú, de még keményebb támadások érték Kereszturyt az SZDP részéről. A kialakult helyzet megítélésében figyelembe kell vennünk, hogy a kormány egyetlen parasztpárti tagja az a Keresztury Dezső volt, aki ekkor politikailag a Nemzeti Parasztpárt Kovács Imre vezette jobboldalához közeledett, szolidaritást vállalva azzal a törekvéssel, amely a parasztpártot leválasztani igyekezett az MKP-ról. Az SZDP részéről pedig számításba kell vennünk a párt művelődéspolitikai ambícióit és az Magyar Polgári Párttal szembeni szinte hagyományosnak nevezhető politikai ellenszenvét.

Keresztury a körülötte kialakult bizalmatlanság miatt 1946. december 6-án lemondott, amit Nagy Ferenc miniszterelnök elfogadott.

1946 végén, 1947 elején az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés leleplezése hatásaként, amely tulajdonképpen a Magyar Kommunista Párt eltúlzott koholmánya volt és elsősorban a Kisgazdapárt szétverésére irányult, megerősödtek a baloldali pozíciói. Ezzel is magyarázható, hogy a kommunistákkal együttműködésre kész, határozottan baloldali gondolkodású Ortutay Gyula került a VKM élére 1947. március 14-én. Már az ő miniszteri időszakában történt a pedagógusok 3 éves ideológiai, szakmai továbbképzésének kibontakozása, a tankönyvkiadás államosítása, a középfokú felnőttoktatás kiépülése, az általános iskolai tanárképzést szolgáló pedagógiai főiskolák létesítése, az egyetemi reform és az iskolák államosítása, ami a magyar oktatás történetének egy új fejezetét nyitotta meg.

Felhasznált irodalom

Horváth Márton (1975): *A népi demokrácia közoktatási rendszere (1945-1948)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Köpeczi Béla (1977): *A magyar kultúra 30 éve (1945-1975)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Molnár Károly (1988): *Dolgozatok az 1867-1967 közötti idők magyar neveléstörténetéből*. Szombathely.

Vaskó László (1980): *A köznevelésügy a tiszántúli tankerületben*. Debrecen.